

KARTA ČAKAVSKOGA NARJEČJA

1. Svaki pokušaj identificiranja čakavskoga narječja kao grupe srodnih dijalekata i njihovih govora nužno nameće pitanje o stratigrafiji toga narječja: gdje se i kuda se prostire i dokle sve dopire. Opći su podaci poznati i u tome nema spora: čakavština je najzapadniji dio hrvatskog jezičnog prostora koji se na jugu i istoku dodiruje sa štokavskim narječjem, a na sjeveru i sjeverozapadu s kajkavskim narječjem i s dijalektima slovenskoga jezika. Prema tome, u svom kontinuiranom slijedu čitavo se čakavsko narječje nalazi unutar granica SR Hrvatske, osim nekih govora s čakavskim osobinama na slovenskoj strani iznad Buzeta. Raznim dijalekatskim ostvarajima čakavskoga narječja kao sredstvom međusobnog sporazumijevanja na dijalekatskoj razini komuniciraju dakle hrvatski govornici.

2. Na tako određenom teritoriju na kojem se mogu pratiti čakavske dijalekatske osobine mogu supostojati, nerijetko i supostoje:

- a) govori s nečakavskim osobinama, štokavski i kajkavski;
- b) govori u kojima se istovremeno nalaze i isprepliću osobine različite dijalekatske pripadnosti, tj. čakavsko-nečakavske.

Naša je dakle dijalekatska razdioba takva da ne omogućava uvijek postavljanje oštrih međudijalekatskih granica. Nije ni odnos čakavsko-nečakavskih osobina ili njihovih kombinacija u svim »miješanim« govovima isti.

3. U vezi sa spomenutim stanjem, nužno se nametnuo i metodološki postupak u izradi karte čakavskog narječja:

- a) kojim je moguće obuhvatiti svaki mjesni govor koji se bilo na koji način može svesti pod čakavski nazivnik,
- b) kojim se granice čakavskih govora prema nečakavskima ne određuju pomoću linija razgraničenja.

Takvim se postupkom ne isključuje supostojanje govora s nečakavskim osobinama na istim područjima i ne poništavaju dijalekatska preklapanja na područjima prostiranja čakavskog narječja. Objektivna primjena navedenoga postupka omogućava dakle izradbu karte čakavskog narječja koja vjerno prikazuje i njegovo prostiranje i posebnosti čakavsko-nečakavskih modifikacija u govorima pojedinih naseljenih mjesta.

Polazeći upravo od utvrđivanja naseljenih mjesta s čakavskim govornim osobinama, a ne od utvrđivanja linija čakavsko-nečakavskoga razgraničenja, izbjegnuta je i opasnost da se u čakavsko područje uključe ili iz njega isključe prostrana planinska i druga nenaseljena područja, čijim bi se uključivanjem ili isključivanjem dobila iskrivljena slika o našim dijalekatskim prostornim odnosima. To nadalje omogućava da se po istom postupku označe na obuhvaćenom području i mjesta nečakavske govorne pripadnosti, odnosno da se utvrdi stupanj i vrsta čakavsko-nečakavskih interferencija kako na širim područjima tako i u pojedinim naseljima. Napokon, primijenjeni postupak omogućava stalno dopunjavanje karte podacima i o onim naseljenim mjestima koja sada nisu obuhvaćena na karti.

4. Za identifikaciju kojega govora kao čakavskoga najprije su utvrđeni lingvistički kriteriji po kojima se određuje pripadnost čakavskom narječju. Po tim su kriterijima utvrđene neke osobine:

- a) koje su isključivo obilježje čakavskog narječja,
- b) koje se mogu utvrditi kao čakavske u kombinaciji s onima koje su isključivo čakavske.

Zastupljenost ili nezastupljenost obuhvaćenih osobina ili njihovih kombinacija u pojedinim mjesnim govorima prikazana je ne samo kvantitativno nego je na prikladan način, u granicama obuhvaćenih osobina, prikazan i čakavsko-nečakavski odnos u svakom obuhvaćenom mjesnom govoru.

5. Pri utvrđivanju pripadnosti mjesnih govora čakavskom narječju, odnosno pri utvrđivanju o s o b i n a po kojima se određuje pripadnost mjesnih govora čakavskom narječju, služili smo se svim dostupnim pomagalima. To su:

- a) objavljene dijalektološke karte naših i stranih autora,
- b) objavljeni i dostupni rukopisni dijalektološki tekstovi,
- c) dijalektološki i srodni opisi govora,
- d) brojni i raznoliki naši osobni i tuđi terenski dijalektološki zapisi gotovo sa svih područja prostiranja čakavskog narječja.

Za potrebe izradbe karte čakavskog narječja nisu svi navedeni izvori bili jednako upotrebljivi niti su u svima izričito navedene sve osobine koje su uzete u obzir za određivanje pripadnosti kojega govora čakavskom narječju. Kombinacijom njihovih podataka bilo je ipak moguće i provjeriti i utvrditi činjenično govorno stanje u obuhvaćenim mjestima, pa se s dovoljno objektivnosti mogla izraditi i sama karta.

6. Polazeći od iznesenih postavaka utvrdili smo kriterije za određivanje pripadnosti mjesnih govora čakavskom narječju. To su:

- 1) upotreba zamjenice *ča* odnosno *ca* ili samo *zač* odnosno *zac*;
- 2) čakavska akcentuacija koja se ogleda u:
 - a) troakcenatskom sustavu i/ili
 - b) starom mjestu akcenta i/ili
 - c) starom akcenatskom inventaru pri pomaku siline;
- 3) čakavski refleksi *ě* za koje je karakterističan:
 - a) ikavsko-ekavski odnos po pravilu,
 - b) dosljedna poraba ekavizama, ikavizama ili jekavizama;
- 4) čakavski izgovor fonema (*t'*);
- 5) prijelaz *ę* u *a* iza *j*, *č*, *ž*;
- 6) uporaba oblika *bin*, *biš* — *bimo*, *bite* pri tvorbi kondicionala;
- 7) prijelaz *d'* u *j*;
- 8) izostanak afrikate *ž*.

7. Zamjenicu *ča* stavljamo na prvo mjesto jer se takav njezin oblik, odnosno oblik *ca* u čakavaca, javlja jedino u čakavskom narječju. Zbog toga se može reći da zamjenica *ča* označava — dopustite da upotrijebimo termin iz opće fonologije — »čistu drugost«, tj. da je oblikom drugačija od svih istoznačnih zamjenica u slavenskim sustavima te je stoga u opreci s njima. Njezino je dakle obilježje »drugost od više njih« (alijetet), a ne »drugost od dvojice« (alteritet).

Osim toga ovakav oblik zamjenice *ča* plod je značajne tendencije u čakavskom narječju da se, u daleko većoj mjeri nego drugdje, realizira vokal na mjestu poluglasova u tzv. slabom položaju. U tom smislu zamjenica *ča* nije leksički osamljena pojava, nego ide u sklop ostalih primjera.

Na čakavskom se terenu razvio i čakavizam. Ne ulazeći sada u njegove uzroke, konstatiramo, prvo, da je u čakavskim govorima *ca* nastalo od *ča* i, drugo, da *ca* po svom sadržaju odgovara zamjenici *ča*.

Istoj visokoj kriterijskoj vrijednosti pripadaju prijedložne veze sa zamjenicom *ča* odnosno *ca*, kao npr. *zač*, *poč*, *nač*, *vač* odnosno *uč* jer upućuju na pripadnost čakavskom narječju i onih govora koji više ne rabe zamjenicu *ča*. Smatramo naime da je jedino od zamjenice *ča* mogao nastati oblik tipa *zač* i da se u takvim oblicima dovoljno potvrđuje postojanje zamjenice *ča*.

8. Temeljni se čakavski prozodijski sustav javlja u realizaciji triju naglasaka koje nazivamo brzi (˘), silazni (˙) i zavinuti (˚). Ta se tri naglasaka nalaze na svojim starim mjestima naslijeđenim iz posljednje praslavenske faze.

Na tim je starim mjestima moguće utruće opreke između ˘ i ˙ postupnim prijelazom ˘ u ˙, i to obično najprije na završenom slogu, pa na početnom i, na kraju, na središnjem. To su dvoakcenatski čakavski govori sa starim akcenatskim mjestom.

U nekim je čakavskim govorima došlo do regresivnog pomaka naglasnoga mjesta ako za to postoje uvjeti. Kad se i pri pomaku upotrebljava stari akcenatski inventar, tj. kad se na novim mjestima realiziraju akcenti koji se fiziologijom ne razlikuju od akcenata na starim mjestima, smatramo da se radi o crti specifičnoj za čakavsku akcentuaciju.

Slične akcenatske pojave u nekim nečakavskim govorima nisu imale nikakva utjecaja na čakavsko stanje, pa se navedene akcenatske osobine na prostoru čakavskoga narječja mogu smatrati autohtono čakavskima te upravo zato i jesu jedan od kriterija za određivanje pripadnosti čakavskom narječju.

9. U čakavskom se narječju *ě* različito reflektirao: kao *e*, *i*—*e*, *i*, *je*. Unatoč pojavnj nejednakosti postoje dva pokazatelja sustavnosti. Prvi je postojanje ikavsko-ekavskog odnosa u pojedinim govorima prema Jakubunskij—Meyerovu pravilu: *ě + t, d, n, l, r, s, z + a, o, u, ø = e*. U svim je drugim slučajevima, pa i na kraju riječi, *ě* dao *i* (*testo : misit*). Drugi se ogleda u težnji za konsekventnom zamjenom *ě* u *e* ili *i* ili *je*. To znači da se *e* i *i* mogu ostvariti i u osnovi i u nastavku riječi (*bel, beleji, cesta — bil, biliji, cista*), odnosno da se *je* ostvaruje i u kratkim i u dugim slogovima (*pjesma — tjelo*).

Ostalim našim narječjima nije poznata takva sustavnost koja bi imala ikavsko-ekavsku zakonitost, odnosno koja bi uz neke od navedenih osobina što smo ih uzeli kao kriterije imala ekavsku, ikavsku ili jekavsku konsekventnost.

10. Naši su dijalektolozi odavna upozoravali na specifičan izgovor čakavskog konsonanta *ć*. Njihove su se konstatacije obično svodile na ovo: čakavsko je *ć* veoma meko. Međutim, cjelovitog fonetskog opisa za čakavsko *ć* (*t'*) nismo imali. Zato ga — na temelju konzultacija izvršenih u Zavodu za fonetiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu — sada dajemo. Kod čakavskoga *t'* vrh jezika se upire u donje alveole ne dodirujući donje zube. (Štokavsko se *ć* upire u donje zube.) Mjesto dodira jezika s nepcem je gotovo palatalno. U tvorbi okluzije i tjesnaca sudjeluje srednji dio jezika. Neznatno je slabija zračna struja i još labavija artikulacija.

Ali pored takva izgovora konsonanta *t'* ima čakavskih govora koji ne razlikuju *č* i *ć* (odnosno *t'*), nego umjesto ta dva konsonanta izgovaraju jedan — »srednje« *č*. Moglo bi se reći da pri izgovoru toga glasa vrh jezika slabo dodiruje prednje alveole i donje zube, dakle je negdje na pola puta između donjih zuba (što je karakteristično za štokavsko *ć*) i uzdignutog položaja prema alveolama (što je karakteristično za *č*).

11. Među temeljne čakavske odlike ubrajamo $\epsilon > a$ po formuli *j, č, ž + ε = ja, ča, ža*, npr. *jazik < językъ, počati < počęti, žati < žęti*. Toj se pojavi sve do sada nije pridavala osobita važnost. Tek u novijim raspravama koje govore o genezi čakavskoga narječja počeo je prijelaz $\epsilon > a$ igrati vidniju ulogu.

Rezultati transformacije fonema ϵ u čakavaca dvojaki su: u jednim slučajevima, zacijelo starijim, ϵ iza j , \check{c} , \check{z} daje a , u drugima je ϵ prešlo u e (*męso* > *meso*). Ovakav razvoj nije poznat ostalim slavenskim sustavima jer oni imaju u svim slučajevima ili ϵ ili e ili a ili ja . U nekim se zapadnim makedonskim govorima danas upotrebljavaju primjeri *ja-zik*, *jačmen* i sl., kao i u čakavaca, ali je to rezultat njihove jednadžbe $j\epsilon = j\epsilon = ja$, a ne prijelaza $\epsilon > a$ iza j , \check{c} , \check{z} .

12. Konsonantski inventar čakavskog narječja pokazuje izostanak afrikata \check{d} i $\check{d}\check{z}$. Poznato je da se praslavensko $*\check{d}j$ reflektiralo u čakavaca najčešće u j ($*medja > meja$), strano $\check{d}\check{z}$ se zamjenjuje sa \check{z} ($d\check{z}ep > \check{z}ep$), a \check{z} se javlja kao zvučni parnjak bezvučnom \check{c} .

Usporedo s izgovorom j na mjestu štokavske zvučne afrikate javlja se u novije vrijeme i izgovor d' za koji prema podacima iz literature i osobnih istraživanja možemo reći da je zvučni parnjak bezvučnom čakavskom t' .

U pojedinim primjerima ne treba isključiti ni izgovor \check{d} .

I dok postoje i razlike i nijanse u čakavskoj realizaciji prasl. $*dj$, konsonant $\check{d}\check{z}$, naprotiv, nije uspio probiti fonemsku zavjesu čakavskoga narječja: nije poznat čakavski govor s realizacijom fonema $\check{d}\check{z}$ kakav se nalazi u štokavskom narječju, odnosno književnom jeziku.

13. Od mnogobrojnih morfoloških osobitosti čakavskoga narječja izabrali smo kao kriterij oblike *bin*, *biš*—*bimo*, *bite* koji služe pri tvorbi kondicionala. Ni ta osobitost nije poznata drugim sustavima.

14. Kao što se iz iznesenog vidi, naših osam kriterija bazira se na nastojanju da izaberemo što manji broj onih osobitosti koje same ili u kombinaciji s drugima određuju pripadnost čakavskom narječju.

15. Prema udovoljavanju navedenim kriterijima određivali smo stupanj »čakavnosti« pojednog mjesnog govora. Zato smo odabrali tri različita znaka.

Znak ○ imaju govori:

- 1) koji imaju sve navedene osobine
- 2) koji imaju *ča* odnosno *ca*
- 3) koji nemaju *ča* odnosno *ca*, a imaju *zač*, čakavsku akcentuaciju i čakavski refleks \check{e} .

Znak □ imaju govori:

- 1) koji nemaju *ča*, a *zač* se javlja sporadično
- 2) koji nemaju *ča* ni *zač*, a imaju čakavsku akcentuaciju i čakavski refleks \check{e}
- 3) koji uz čakavsku akcentuaciju i čakavski refleks \check{e} imaju barem jednu od ovih osobina:

- a) čakavsko *t'*
- b) prijelaz *e* u *a* iza *j, č, ž*
- c) *bin, biš* — *bimo, bite*.

Znak \triangle imaju govori s nekom od navedenih čakavskih osobina koje nisu uključene u kombinacije predviđene za \bigcirc i \square ili su neke od uključenih sporadične.

16. Jednu od izloženih osobina predviđenih za znak \bigcirc imaju ovi mjesni govori:

Baderna	Dramalj
Bakar	Duće
Bakarac	Dugi Rat
Barban	Gdinj
Barbat	Generalski Stol
Baška	Glavotok
Baška Draga	Gornji Humac
Belej	Gornji Okrug
Biševo	Gračišće
Blaca	Grižane
Bobovišća	Grljevac
Bogomolje	Grohote
Bol	Grožnjan
Bosiljevo	Hreljin
Božava	Hvar
Brbinj	Ika
Brestova Draga	Ilovik
Brgud (Veli i Mali)	Ist
Bribir	Jadranovo
Brinje	Jarče Polje
Brseč	Jelsa
Brtonigla	Jelvica
Brusje	Jezerane
Buje	Josipdol
Cerovlje	Jurkovo Selo
Cres	Juršići
Crikvenica	Kali
Čoviće	Kalje
Čunski	Kampor
Dobrinj	Kanfanar
Dol	Kaprije
Dolići	Karojba
Donje Selo	Kastav
Donji Humac	Kaštel Lukšić
Dračevica	Kaštel Novi
Dragove	Kaštel Stari
Dragozetići	Kaštel Sućurac

Klana
Kolan
Komiža
Kornić
Koromačno
Košljun
Kraljevica
Kriko-Jesenice
Kringa
Križišće
Križpolje
Krk
Kukljica
Labin
Ledenice
Letinac
Ličko Lešće
Lindar
Lipice
Lopar
Lovran
Lovreč
Lovrečica
Ložišća
Luka (Dugi otok)
Lukoran
Lun
Lupoglav
Mala Rava
Mali Iž
Mali Lošinj
Malinska
Marčelji
Marina
Martinšćica
Matulji
Maun
Medulin
Medveja
Meja
Metajna
Milna
Molat
Momjan
Mošćenice
Mošćenička Draga
Motovun

Mravince
Mrzle Vodice
Mrzljaki
Mune (Vele i Male)
Murter
Murvica
Nerezine
Nerežišća
Netretić
Novalja
Novigrad (Istra)
Novi Vinodolski
Njivice
Oključna
Olib
Omišalj
Opatija
Orlec
Osor
Oštarije
Otočac
Pag
Paz
Pazin
Pićan
Plase
Plomin
Podhumlje
Podlabin
Podpićan
Podstrana
Poljica (o. Hvar)
Postira
Poreč
Povile
Povljana
Pražnice
Preko
Premuda
Presika
Prilišće
Prozor (Lika)
Prvić Luka
Prvić Šepurine
Pučišća
Punat
Punta Križa

Rab
Rabac
Rakalj
Raša
Rijeka
Rivanj
Roč
Rovinjsko Selo
Sali
Savar
Savudrija
Selce
Senj
Senjsko
Sestrunj
Silba
Sinac
Slavica
Sleme
Solin
Soline
Split
Splitska
Stajnica
Stara Baška
Stara Novalja
Stari Grad
Stative
Stobreč
Stomorska
Stožanac
Stubica
Šumpetar
Supetar
Supetarska Draga
Susak
Šutivan
Sveti Martin
Sveti Petar u šumi
Svetvičenat
Šapjane
Šilo
Škarda
Škrip
Škrljevo
Šmrika
Štalije

Šterna
Štivan
Švica
Tar
Tijesno
Tinjan
Tomlinčeva Draga
Tounj
Tribalj
Trogir
Ugljan
Umag
Unije
Valun
Vela Rava
Veli Drvenik
Veli Iž
Veli Lošinj
Veli Rat
Veprinac
Vinišće
Vinski Vrh
Vir
Vis
Višnjani
Vodice
Vodice (Istra)
Volosko
Vozilići
Vrana
Vranjica
Vrbnik
Vrboska
Vrbovsko
Vrgada
Vrisnik
Vrulje
Vukova Gorica
Zaglav
Zagorje (Istra)
Zagorje (Ogulin)
Zagori
Zapuntel
Zastražišće
Zlarin
Žbandaj
Žirje

Žman
Žminj
Žrnovnica

Žumberak
Žverinac

17. Jednu od izloženih osobina predviđenih za znak imaju ovi mjesni govori:

Banj
Banjole
Barilović
Begovo Razdolje
Belaj
Bibinje
Biograd
Blato
Bosanci
Buzet
Čagar
Crkvice
Čara
Diklo
Dobropoljana
Filipjakov
Janjina
Jelsa (Karlovac)
Korčula
Lastovo
Lovište
Lumbarda
Modruš
Ogulin
Oprtalj
Orebić

Pakoštane
Pašman
Petrčane
Podvožić
Poljička Kosa
Potomje
Povlja
Premantura
Pribić
Primošten
Pupnat
Rogoznica
Selca
Siča
Smokvica
Stari Laz
Sukošan
Tkon
Trpanj
Trstenik
Turanj
Ubli
Vela Luka
Zadar
Zdihovo
Žabljak

18. Jednu čakavsku osobinu predviđenu za znak imaju ovi govori:

Brdovec
Brijesta
Donje Mekušje
Duga Resa
Fužine
Gornje Mekušje
Horvati
Hrnetić
Husje
Jurjevo
Karlovac

Kamensko
Kobilić
Kruševo
Lokve
Marija Gorica
Novigrad
Ozalj
Pirovac
Pula
Račište
Ribnik

Rovinj
Skakavac
Srinjine
Sućuraj
Sumartin
Sunger

Široke
Tugare
Turanj (Karlovac)
Vodostaj
Zdenčina
Žuljana

19. Opisan pristup izradbi karte čakavskog narječja pokazuje da karta koju ovdje donosimo nije statična, nego da je dinamična, da počiva na čvrstoj i jasno određenoj koncepciji. Ta koncepcija dopušta da predložena karta uvijek može biti dopunjavana novim podacima i korigirana, a da se niti ne zaobiđe niti ne naruši njezina osnovna koncepcija. Autori već i od ovoga znanstvenoga skupa očekuju ne samo sugestije nego i konkretne prijedloge koji bi pridonijeli njezinu poboljšanju. Svaki će takav prihvatljiv prijedlog biti primljen sa zahvalnošću.